

BODNÁR GYÖRGY

szintén föltette a kérdést, amellyel a legtöbb hozzászóló mondandóját kezdte: vajon a hatvanas évek irodalmához képest tapasztalunk-e valódi újdonságot a hetvenes években? Lehet, hogy illúzióromboló leszek, mondta, de szerintem nincsen alapvető újdonság. Ha csupán egy műfajt — a hangjátékot — vizsgálom közelebről, szemléletes példákat találhatok állításom bizonyítására. Milyen témák tűntek föl a hetvenes évek hangjátékaiban? Kispolgáriság, korrupció, a hatalommal való visszaélés, erkölcsi válság. Ezek azonban már a hatvanas években ugyanígy felbukkantak, például Csurka vagy Karinthy műveiben. A groteszk, a dokumentalizmus, a riport ugyancsak jelen volt már a hatvanas évek irodalmában. Nincsenek tehát elütő, feltűnő újdonságok, hiszen a szocialista társadalomban kialakult viszonylagos jólétből fakadó gondokat és a fogyasztói társadalom problémáit feszegető írások esetében is a hatvanas évekre nyúlnak vissza a kezdetek.

A kritika, mondta, ugyanannak a kornak a terméke, mint a szépirodalom. Tehát nem csupán a szépirodalom segítségével kapcsolódik az adott valósághoz, hanem közvetlenül is. A kritikus csak akkor működik jól, ha mindkettőt figyelembe veszi, és az objektív valóságban tükröztetni tudja. Az irodalomban és az irodalomnak a kritika akkor használ, ha bizonyos szuverenitást élvez. Úgy érzi, hogy ez ma még a gyakorlatban elég sok nehézséget okoz.

POZSGAY IMRE :

A magamfajta hozzászóló hátránya, hogy műveket és kritikát szokott olvasni, nem folyamatokat. Most pedig jól tudjuk, hogy ennek a testületnek az is a dolga, hogy a folyamatokban tisztán lásson, és megfelelő következtetésekre jusson. A jelenlegi összejövétel is valamiképpen a hetvenes évek valóságát vizsgálztatja, a hetvenes évekről szól. Először arról, hogy mi volt az oka a felszínre jött vitáknak, milyenféle tapasztalatok, indulatok feszítették az embereket, amikor e vitákban igyekeztek tisztázni a hetvenes évek valóságát. Úgy vélem, hogy a legfontosabb mozgatórugója ezeknek a vitáknak az volt, hogy valamiképpen kiválaszthassuk korunk fő ellentmondásait, mert azt már régebben megtanultuk, hogy a szocializmus nem épül ellentmondások nélkül. A vitákban, melyek már mögöttünk vannak, kivétel nélkül a valóságot feltáró, jobbító szándék keres magyarázatot ezekre az ellentmondásokra. Észrevettük, hogy a hetvenes években valami lezárult, lezárultak azok a nagy társadalmi ütközetek, folyamatok, melyek a társadalom, s benne az írók helyzetét rövid időn belül megváltoztatták, ez azonban a lelkiekben nem ment végbe. A legnagyobb meglepetés az volt, hogy a döntő társadalmi átalakulások után is itt állunk Magyarországon nagy tömegű, még nem igazán integrálódott társadalmi rétegekkel, csoportokkal, és ezek a nem integrálódott, a társadalmi folyamatokba beilleszkedni nem tudó embertömegek felhívták magukra a társadalomtudomány figyelmét. Megemlíthetem igazolásul a lakóhelyüktől távol élő, ingázó munkások tömegét, a munkásszállások lakóit, a mintegy egymillió állampolgárt jelentő külterületi lakosságot, vagy az agglomerációban élő embertömegek szociális és kulturális ellátottságának gondjait és az ebből következő feszültségeket; vagy amire nem számítottak eléggé, a rosszul képzett embertömegek, a pályakezdés nehézségeivel küzdők, az új lakótelepeken lakók új módon, szokatlanul jelentkező gondjait.

Ezeknek a társadalmi problémáknak kísérő jelensége volt az elmélettől való félelem, a nagy társadalmi kérdések pragmatikus kezelésére való törekvés. Az ötvenes évek tapasztalatai miatt alakult ki sokakban a rossz érzés: az elméleti megközelítéseket eleve valamiféle szektás baloldaliságnak vélték, hiszen az ötvenes évek politikai gyakorlata buzgón vezette vissza elméleti alapokra a maga tetteit, így a politikával együtt az elmélet is diszkreditálódott. E tapasztalatokkal együtt kellett szembenézni olyan vállalkozással, mint a gazdasági reform, s ennek nyomán az érdekviszonyok nyitabb feltárása keltette rémület. Ilyen társadalmi folyamatban és helyzetben keletkeztek már a reform első lépései után az olyan viták, mint a kispolgáriságról szóló, amely nem volt rossz vita, de rejtett politikai mozgásokat is tartalmazott, ami arra utal, hogy a társadalmi nyilvánosság szerkezete sok ponton még ma is torzult. A kispolgáriság, mint életünket megkeresítő jelenség, s a velejáró magatartásformák egyértelműen a társadalom legfontosabb törekvéseinek elutasítását jelentik. Az elméleti felkészültség hiányából adódóan azonban morálizálva kezdték sokan ezt a kérdést feltárni, természetesen a morálizálás összes hátrányával. Nem az erkölcsi szempont alkalmazása volt problematikus, igenis alkalmazni kell az erkölcsi szempontot, de amikor elméletre és megfelelő politikai gyakorlatra van szükség, akkor ezt nem lehet morálizálással helyettesíteni. A kispolgáriságról szóló — többnyire jószándékú — vitákban ez gyakran előfordult.

Hasonlóképpen, a munkásosztályról szóló vita is a résztvevők többségének szándéka szerint jó vita volt. De még fontosabb, hogy kikerülhetetlen vita volt, s ezt éppen a reform tüzte napirendre, tudniillik a reformnak az a jellegzetessége, hogy az az érdekviszonyok feltárásával jár együtt. Ebben a vitában nagyon lényeges, a munkásosztály helyzetére vonatkozó tapasztalatok kerültek felszínre. Kár, hogy nem igazán szociológiai, szociográfiai ismeretek alapján, hanem bizonyos politikai viaskodás szellemében folyt, és a munkásosztály valóságos szerkezetének figyelmen kívül hagyásával. Hátrányos következménye ennek az volt, hogy a „baloldal”, főleg az újbaldal a párt szerepét és vezető funkcióját elvittatta azon a címen, hogy egy vezetésre, társadalomirányításra képes munkásosztály nélkülözheti az e funkcióit kisorsajátító pártot. Revízió alá akarta venni tehát azt a meggyőződésünket, hogy mai viszonyaink között a munkásosztály vezető szerepe egyenértékű azzal, hogy a párt szerepére kell építeni. Ez volt a lényege tehát ennek az újbaldal részéről folytatott vitának. Mindezt azért mondtam el, mert egy bizonyos konklúzióhoz szerettem volna eljutni. Nevezetesen ahhoz, hogy a rendszert ért bírálatok közül, az utóbbi évek bíráló kampányai közül a legfájdalmasabb az újbaldallal folytatott vita volt — ha beismerjük, ha nem. Egyúttal tudomásul kellett vennünk azt is, hogy a jövőben is lesznek különböző akciók, amelyek a marxizmus képtelenségét bizonygatni fogják. Ezzel még máig sem küzdöttünk meg igazán. Ez történt az úgynevezett létező szocializmus és az újbaldal közötti vitában, és itt térek vissza arra, hogy a valóság elméleti megközelítésétől való félelem ilyen típusú vitákhoz és ilyen helyzetekhez vezet. A gazdaságirányítás reformja még úgy indult el, hogy a „pragmatikusok” és a „baloldal” összefogott abban a tudatban, hogy megvan a reális lehetősége a gazdasági életben az optimalizáció és a humanizáció összekapcsolásának. 1972—73 tájékan eljutott az újbaldal ahhoz a meggyőződéséhez, hogy az optimalizálási törekvés nem jár együtt a humanizációval, tehát az egész rendszert el kell utasítani. Végeredményben és lényegében tehát megkérdőjeleződött a demokratizálás folyamata. Igaz ugyan, hogy hiba lenne felmagasztalni ezt a demokráciát, a mi demokráciánkat. Fogyatékos, rossz tapasztalatokkal is terhelt demokrácia ez, de nem a politika tartja vissza a demokratizálás folyamatát. Társadalmunk csak gyötrelmek árán szerzi meg a demokráciához szükséges tapasztalatokat.

Bátrabban kellene azonban visszautasítanunk, hogy a külsődleges, idegen politikai intézményekkel hasonlítsák össze demokráciánkat. Ebben nem vagyunk eléggé merészek, ehhez a visszautasításhoz nincs meg a bátorságunk, és elsősorban ez az oka annak, hogy minket szabadságjogokkal, demokráciával és más politikai kérdésekkel zsarolni tudnak.

Demokráciánk ellentmondásos jellegének egyik következménye a szellemi életben, hogy túlzottan tartós, zárt klikkek alakulnak ki sok helyen, hogy aggasztóan sok értelmiségi klikk jött létre az elmúlt évtizedekben. Olyan klikkek és közösségek, amelyek kifelé egységesnek látszanak, azonban saját csoportjukon belül is lehetetlenné teszik, hogy meg lehessen vitatni a közösség egyes tagjainak egymástól eltérő nézeteit is. Sok lenne felsorolni ezen a helyen azokat az okokat, amelyek ilyen magatartásokat és ilyen jelenségeket előidézhetnek. Egy dologban — úgy vélem — enélkül is megegyezhetünk: valamennyiünknek arra kell törekedni, hogy ne jöhessenek létre klikkek, amelyek lefoglalják saját tagjaik kezét is. A közélet egyik súlyos problémája, hogy nehezen ismeri el a konfliktusokat. Rendkívül alacsony fokú a konfliktustűrő képességünk. Közéletünkre, vitáinkra is gyakran a szellemi bezártság jellemző — a klikkekre főképpen — s a szellemi élet egyes képviselői külön érdekeik érvényesítése céljából saját másodlagos intézményrendszert hoznak létre. E másodlagos intézményrendszer a védetségnek olyan rendjét alakította ki, amely megakadályozza a tisztánlátást, s a felkészülést olykor döntő fontosságú érdemi vitákra.

A másik súlyosan időszerű problémánk, hogy hamis dualizmus jön létre gazdaság és kultúra viszonyában, s ez a hamis dualizmus az irányításban is megnyilvánul, de jelen van általában a szellemi életünkben is. Marx egész programja az, hogy hajtsuk uralmunk alá gazdasági viszonyainkat, s ezáltal teremtsük meg az ember felszabadulásának lehetőségeit. A szocialista építés folyamata pedig mégis egy bizonyos fajta dualizmus kialakulását eredményezte. A gazdaság és a termelés fejlesztése technikai és közgazdasági szempontoknak alárendelve ment végbe, szegénységünk által meghatározottan. A kultúra pedig mint valami ezen kívülálló, külsődleges jelent meg, ami közköltéségekből adott juttatás, nem pedig a társadalom (benne a gazdaság) egyik nélkülözhetetlen funkciója. A párt szerepe ezért épp ebből a helyzetből érthető meg. Ebben a szerepben és lehetőségben bízunk, amikor a gazdaságot megkíséreljük uralmunk alá hajtani az elkövetkező időszakban a szó marxai értelmében. Ami által a gazdaság is dinamikusabban fejlődik és gazdagsággá válik.

Vannak tapasztalataink, amelyek ezt a törekvést teljesen érthetővé teszik. Ezek közül különösen fontos számunkra kulturális intézményeink állapota, amely ugyan történelmi okokból alakult úgy, ahogyan alakult, de ma már egyre elviselhetetlenebb számunkra az e területen való lemaradás. Ez könnyen azzal a következménnyel járhat, hogy a társadalmi rendszerrel, a nemzettel, az országgal, a jövővel való állampolgári azonosulás lehetőségét kockáztatjuk. Meggyőződésem, hogy ez az ügy lesz a legfontosabb kulturális probléma a jövőben. Az életszínvonal-politika vitathatatlan előnyei a társadalmi konszolidáció folyamatában, az emberek társadalmi beilleszkedésében meghozták gyümölcsüket. Ez a politika — az ötvenes évek tapasztalatai nyomán — arra épített, úgy gondolkodott, hogy az emberek mai és mindennapi létét nem áldozhatjuk fel egyszerűen a jövő oltárán. De ez azzal járt, hogy individuálisan szervezhető létünk sok ponton fölébe kerekedett — intézmények dolgában is — közösségi létünknek. Hogy érzékeltessem, mire gondolok: 30—40 évvel ezelőtt — talán a szegénység miatt — az embereknek a közösségi intézményekkel való találkozás pozitív élményt jelentett, hiszen akkor az intézmények színvonala felette állt a hétköznapoknak. Ma nem egészen ez a helyzet. Az emelkedő színvonalú mindennapokat a kulturális intézmények színvonalának emelkedése nem követte megfelelően sok vonatkozásban. A mégoly gyorsan fejlődő kulturális élet nem tudta követni a gyorsabban javuló személyes életkörülményeket.

Ha a valóság, az irodalom és a kritika között meg akarjuk keresni a járható utat, talán az itt említett kérdéseken is érdemes és szükséges elgondolkodnunk.